

بازنمایی تمثیل و نماد در چند اثر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان*

ماندانا علیمی^۱

استادیار گروه ادبیات فارسی

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد آزاد شهر - ایران

ملیحه حفظ الصحه^۲

دانشجو کارشناسی ارشد ادبیات فارسی

دانشگاه غیرانتفاعی - گرگان - ایران

چکیده

داستان پردازی در ادبیات امروز به دو صورت حقیقی و مجازی صورت می‌گیرد. حقیقی یعنی کاربرد کلمه در فضای حقیقی و دقیق خود است و مجازی به معنای کاربرد کلمه در معنی غیر حقیقی آن است. در این مقاله با روش تحقیق موردی و گزینش چند داستان، پس از بیان کلیات، به بررسی دو عنصر مهم تمثیل و نماد در داستان‌های کودکان و نوجوانان پرداخته است. تحقیقات انجام شده، نشانگر این حقیقت است: که با توجه به دنیای عاطفی و پر احساس کودکان در عنصر تمثیل و نماد، جایگاه ویژه و گسترده‌ای در ادبیات کودکان به دست می‌آورد. کاربرد انواع نمادها و تمثیل‌ها، به ویژه نویسندگان عرصه‌ی ادبیات داستانی کودکان، در گنجاندن اهداف آموزشی و پرورشی غیرمستقیم خود در داستان‌ها کمک شایانی می‌کند. استفاده از کاراکترها (یا شخصیت‌های) متعلق به دنیای حیوانات، اشیاء، مکان و زمان برای بازتاب مناسب‌ها، انسان‌ها و انتقال پیام‌های اخلاقی، به شکل عمده‌ی ادبیات کودکان در ایران تبدیل شده است. و بخش عمده‌ی از کتاب‌های منتشره یا ترجمه شده توسط کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به ویژه کتاب‌های گروه سنی کودکان، از نوع داستان حیوانات است.

کلید واژه‌ها: تمثیل، نماد، داستان حیوانات، ادبیات کودکان، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۸/۱۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۱۲/۲

۱. پست الکترونیکی نویسنده مسؤول: mandana_alimi@yahoo.com

مقدمه

هر روایت منثوری که خصلت ساختگی و ابداعی آن به جنبه‌های تاریخی و واقعی‌اش چیره شود، ادبیات داستانی گفته می‌شود که شامل قصه، رمان، رمانس و داستان کوتاه است. ادبیات داستانی به دلیل گستردگی و پهناوری، از توانایی ایجاد سبک‌ها، عناصر تشکیل دهنده و زیر ساخت‌های هنری متفاوت و تازه برخوردار است و می‌توان با پرورش و بارور کردن آن‌ها در بطن خود، چشم اندازی نو را در سرزمین آفرینش‌های هنری نویسندگان پدید آورد.

گاهی وجود یک عنصر در آثار ادبی نویسندگان و شعرا و در یک برهه‌ی زمانی خاص به قدری گسترش و نفوذ پیدا می‌کند که به یک جریان دنباله‌دار تبدیل می‌شود و تا قرن‌ها پس از پیدایش نخستین حضور خود، همچنان به عنوان یکی از اساسی‌ترین مواد و مصالح نویسندگان تلقی می‌شود. در بسیاری از موارد، این مساله تا آن جا پیش رفته است که یک عنصر، تبدیل به سبک می‌گردد و با به دست آوردن طرفداران خاص خود، یک روند و جریان متمایز را هدایت می‌کند. یکی از نمونه‌های برجسته و بارز در این زمینه، نماد یا سمبل است. هنر داستان نویسی، همانند شاخه‌های دیگر هنر، تنها به بیان حقیقی و صریح مفاهیم بسنده نمی‌کند و از شیوه‌های غیر صریح و مجازی نیز استفاده می‌کند و آن را بر روش اول ترجیح می‌دهد. شیوه‌های مجازی و غیر صریحی که داستان نویس می‌تواند از آن استفاده کند، شامل: نماد، تمثیل، استعاره، قیاس، طنز، اغراق، اطناب و مجاز مرسل است. نماد یا سمبل، به عنوان یکی از اصلی‌ترین و قدیمی‌ترین عناصر پرورش دهنده‌ی مفاهیم هنری از دیرباز نه تنها در گستره‌ی ادبیات، بلکه در همه‌ی رشته‌های مرتبط با هنر، اهمیت فراوانی داشته و حتی در کتاب‌های مقدس ادیان الهی نیز حجم وسیعی از مصادیق عرفانی و فلسفی در قالب تمثیل و نماد به مخاطبان عرضه شده است. بنابراین شناخت تمثیل و نماد و چگونگی کاربرد آن‌ها در ادبیات و دیگر رشته‌های هنری، قطعاً کمک شایانی به درک و برداشت صحیح مفاهیم انتقالی مورد نظر خالق یک اثر هنری و ادبی است. در این میان، در دنیای پهناور ادبیات نویسندگان و شعرا از امکانات فراوانی برای خلق آثارشان در لفافه‌ایی از تمثیل، نماد و سمبل‌های قراردادی استفاده می‌کنند. تمثیل و نماد در ادبیات غنی ایران نیز پیشینه و پشتوانه‌ی دیرپایی دارد و قدیمی‌ترین جلوه‌های آن در این گستره‌ی پهناور ادبی به اشعار و متون منظوم برمی‌گردد که بعدها به آثار

داستانی اعم از نوع کهن آن که اغلب به صورت حکایت‌ها متجلی می‌شود؛ همچنین در غالب ادبیات داستانی مدرن که به معنای جهانی در قرن معاصر ظهور می‌کند؛ تمثیل و نماد در ادبیات داستانی از گستردگی بالایی برخوردار است و آن به شاخه‌های مختلفی تقسیم می‌شود که ادبیات کودکان یکی از آنهاست و تمثیل و نماد از ارکان اصلی این شاخه از ادبیات به شمار می‌رود.

یکی از متولیان ادبیات داستانی کودکان در ایران کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان است که هر ساله کتاب‌های زیادی را ترجمه، چاپ و منتشر می‌کند که غالب آن‌ها به دلیل علاقه‌ی بیش از حد کودکان به حیوانات، از نوع قصه‌های حیوانات است. با بررسی داستان‌های کودکان که توسط این کانون منتشر گردیده است، مشخص می‌شود که تمثیل و نماد، جایگاه قابل ملاحظه و چشم‌گیری در این آثار دارند و مفاهیم کلیدی و مهم از دیدگاه نویسنده به شکل بسیار ساده در قالب نماد و تمثیل برای کودکان بیان می‌دارد.

این مقاله درصدد، بازنمایی تمثیل و نماد در چند اثر داستانی برگزیده‌ی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان است.

اهداف تحقیق

الف) هدف کلی

بررسی تمثیل و نماد در داستان‌های کودکان با تأکید بر چند اثر منتشر شده دهه ۸۰ کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان.

ب) اهداف جزئی

آشنایی با تمثیل و نماد

آشنایی با ادبیات کودکان

آشنایی با کانون پرورش فکری کودک و نوجوان

ج) هدف کاربردی

برای علاقه‌مندانی که می‌خواهند وارد عرصه‌ی تحقیق در ادبیات کودکان و نوجوان شوند می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد.

سوالات تحقیق

- ۱- ارکان داستان‌های کودکان و نوجوانان منتشر شده در دهه‌ی ۱۳۸۰ در چه موردی است؟
- ۲- بیشترین درصد نمادها در داستان‌های کودکان کانون پرورش فکری، مربوط به کدام مورد است؟
- ۳- آیا نماد و تمثیل در داستان‌ها به نویسندگان در گنجاندن اهداف آموزش و پرورش به گونه غیر مستقیم کمک می‌کند؟

فرضیه‌های تحقیق

- ۱- تمثیل و نماد از مهم‌ترین ارکان داستان‌های کودکان منتشر شده در دهه ۱۳۸۰ است.
- ۲- بیشترین درصد نمادها، در داستان‌های کودکان کانون پرورش فکری مربوط به حیوانات است. و
- اشیاء (طبیعت، خوراکی‌ها، وسایل بازی، وسایل نقلیه و غیره) مکان‌ها، زمان‌ها و انسان‌ها بخش عمده نمادها را پس از حیوانات به خود اختصاص داده است.
- ۳- نمادها و تمثیل‌ها به نویسندگان در گنجاندن اهداف آموزش و پرورش غیر مستقیم در داستان‌ها کمک شایان می‌کند و راه را برای رسیدن به اهداف ادبیات کودکان هموار می‌کند.

پیشینه‌ی تحقیق

در مورد تمثیل و نماد در شعر معاصر و یا ادبیات کهن ایران زمین کارهای فراوانی به ویژه در آثار مولانا و عطار و ... انجام شده است اما تاکنون مقاله یا طرح و کار تحقیقاتی با موضوع تمثیل و نماد در داستان‌های کودکان آن هم مربوط به آثار منتشره از سوی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوان کم‌تر صورت گرفته است و پژوهش از این حیث تازگی دارد.

بررسی نماد و تمثیل در داستان‌های کودکان

کودکان در آغاز تولد خود، هنگامی که اندکی به شناخت محیط و پیرامون خود می‌رسند و جهان طبیعی را باز می‌یابند و حیوانات را می‌شناسند به آن‌ها عشق می‌ورزند؛ کودکان، بی آن که خوبی ماهیت حیوانات را بشناسند و یا حتی ضرورتی به شناخت ماهیت‌شان احساس کنند دوست دارند با آن‌ها بازی کنند و قطعاً زندگی حیوانات و داستان‌های مربوط به آن‌ها برای کودکان بسیار لذت بخش است. در این قسمت ملاحظه خواهیم کرد که شخصیت، بخشی به حیوانات و نسبت دادن خصوصیات و ویژگی‌های انسانی یکی از فراوان‌ترین تمثیل‌ها و نمادهای به کار رفته در داستان‌های کودکان است، که به علت علاقه کودکان، در آموزش غیر مستقیم مسائل به آنان نیز نقش عمده دارد علاوه بر شخصیت بخشی به حیوانات، شخصیت بخشی به پدیده‌های طبیعی، اشیاء و حتی خوراکی‌ها نیز مشاهده می‌شود. هر حیوان یا اشیاء سمبل یکی از شخصیت‌های انسانی است که صفاتی خاص را نمایش می‌دهد. بنابراین کاربرد انواع نمادها و تمثیل‌ها به نویسندگان در گنجاندن اهداف آموزشی و پرورشی غیرمستقیم خود در داستان‌ها کمک شایانی می‌کند.

در این نوع نمادها و تمثیل‌ها، قهرمانان، اغلب حیوانات یا اشیای بی‌جان هستند که آموزه‌های انسانی از زبان آن‌ها بیان می‌شود. به نمونه‌هایی اشاره می‌شود که به ترتیب موضوع و الفبا است؛ لازم به ذکر است از آن جایی که باید تمام یا بخش‌هایی از داستان گنجانده شود، به ذکر خلاصه داستان اکتفا شده است.

حیوانات

- داستان‌هایی که حیوانات اعم از اهلی یا وحشی قهرمانان آن را تشکیل می‌دهند یکی از پر خواننده‌ترین کتاب‌های کودکان به شمار می‌آید. علاقه کودکان به حیوانات باعث شده است که همه حیوانات چه به صورت نماد و چه به صورت واقعی موضوع کتاب‌های زیادی برای کودکان قرار گیرند. «بررسی‌های انجام شده نشان می‌دهد که بخش عمده کتاب‌های منتشر شده توسط کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به ویژه کتاب‌های گروه سنی پایین از نوع داستان حیوانات است. استفاده از کاراکترها (یا چهره‌های) متعلق به دنیای حیوانات

۳۰ فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر - بهار ۱۳۹۴، (ش. پ: ۲۳)
برای بازتاب مناسبات انسان‌ها و انتقال پیام‌های اخلاقی به شکل عمده ادبیات خردسالان در
ایران تبدیل شده است.» (پولادی، ۱۳۸۷: ۳۰۰)

اما نقش آفرینی حیوانات در آثار ادبی، خود پیشینه و بستری طولانی و متنوع دارد. حضور
حیوانات و اشیاء در داستان، شیوه و شگردی است که تازگی و توانایی دیگری به اثر می‌بخشد؛
دست کم از حضور تکراری و یکنواخت شخصیت‌های انسانی می‌کاهد و اثر را دارای جذابیت
و تنوع خاص می‌کند. بهره‌گیری از جانوران در آثار ادبی نوعی از ادبیات را به وجود آورده
است، که از آن با عنوان «فابل» (Fable) یاد کرده‌اند. در تعریف این نوع ادبی گفته‌اند: «فابل در
اصطلاح ادبی، داستان ساده و کوتاهی است که معمولاً شخصیت‌های آن حیوانات هستند، و
هدف آن آموختن و تعلیم یک اصل و حقیقت اخلاقی یا معنوی است. البته فابل گاهی نیز
برای داستان‌های مربوط به موجودات طبیعی، و یا وقایع خارق‌العاده و افسانه‌ها و اسطوره‌های
جهانی و داستان‌های دروغین و ساختگی به کار می‌رود. شخصیت‌ها در فابل اغلب حیواناتند،
اما گاهی اشیاء بی‌جان، موجودات انسانی یا خدایان هم در آن حضور دارند.» (تقوی، ۱۳۷۶
۹۲):

معمولاً حیوانات با ویژگی‌های انسان‌ها مقایسه و سنجیده می‌شوند؛ برخی خیراندیش و
نیکوکر دارند و گروهی خوی اهریمنی و شراندیشی دارند. «مثلاً قهرمانان به صورت حیواناتی
با خصوصیات ممتاز و پسندیده، یا شخصیت‌های شریر با صفاتی ناپسند و نکوهیده ظاهر
می‌شوند. دوشیزگان معصوم به هیأت کبوتر، قو و خرگوش در می‌آیند و آدم‌های بی‌رحم و
حیله‌گر به شکل لاشخور، روباه و گرگ هستند.» (میرصادقی، ۱۳۸۲: ۸۴)
علاوه بر فابل‌ها داستان حیوانات را به دو دسته عمده می‌توان تقسیم کرد:

۱- داستان‌های واقع‌گرایانه حیوانات

در این داستان‌ها حیوانات به صورت واقعی یعنی با همان غرایز طبیعی و مشخصات نوعی
خود نمایان می‌شوند. «در این داستان‌ها نویسنده مانند یک ناظر و محقق، دنیای حیوانات را از
بیرون مورد مشاهده قرار می‌دهد و رفتار آن‌ها را با دقت ثبت و ضبط می‌کند و به تصویر
می‌کشد.» (پولادی، ۱۳۸۷: ۳۰۰)

۲- حیوانات به عنوان نماد

دسته دیگری از داستان‌های حیوانات وجود دارد که در آن حیوانات به طور کامل نماد انسان‌ها هستند و رفتار و انگیزه آن‌ها یکسره انسانی است. آن‌ها همچون انسان‌ها در نقش‌های عاقل یا نادان، درستکار یا نادرست، دادگر یا ستمکار، شجاع یا بزدل تصویر می‌شوند و در پس سرشت، سرنوشت، رفتار و گفتار آن‌ها، منظورها و مفاهیم اخلاقی، سیاسی یا دینی نهفته است. این داستان‌ها از بیشتر جنبه‌ها شبیه فابل‌اند جز آن که فابل در واقع پند تمثیلی، است.

در حقیقت در این نوع داستان، نویسنده به دلایلی که ممکن است از علاقه کودکان به حیوانات ناشی شده باشد یا با توجه به شرایط سیاسی و ترس از سانسور و یا حتی به خاطر آسانی کار، به جای اینکه انسان‌ها را موضوع داستان قرار دهد، حیوانات را به عنوان شخصیت‌های اثر خود انتخاب می‌کند و می‌کوشد پیام خود را از طریق آن‌ها برساند. «داستان «ماهی سیاه کوچولو» نوشته صمد بهرنگی نمونه مشهور این داستان در ایران است. حیواناتی که در این داستان آمده‌اند هر یک نماینده گروه‌های خاصی از آدم‌ها هستند.» (همان: ۳۰۷)

بنابراین بخش بزرگی از کتاب‌های کودکان، به ویژه گروه‌های سنی پایین، داستان‌های حیوانات و استقبال کودکان از این گونه داستان‌ها را تشکیل می‌دهد. «نویسندگان کودک توجه دارند و هر روز حیطه جدیدی از زندگی حیوانات، گونه‌ها و شخصیت‌های جدیدی را وارد قلمرو داستان کودکان می‌کنند. کودکان به داستان‌های حیوانات علاقه شدید دارند، بنابراین گسترش زندگی شهری و دورافتادن بیچه‌ها از دنیای طبیعت و حیوانات، آنها را بیش از پیش به داستان‌های حیوانات علاقه‌مند می‌کند. امروزه کمتر اتفاق می‌افتد که کودکان شهرنشین، حیوانات را در محیط طبیعی‌شان مشاهده کنند. به همین جهت داستان‌های حیوانات امکانی برای آشنایی کودکان با حیوانات مورد علاقه‌ی آنان است. علاقه کودکان به داستان‌های حیوانات، نویسندگان را به سوی این داستان‌ها کشانده است.» (همان: ۳۰۸)

در این چند اثر مورد نظر که مورد تحقیق قرار گرفته است بیشترین نماد مربوط به حیوانات می‌باشد که هر کدام از حیوانات مثل تیپ یا طبقه است.

۱- پروانه

پروانه یکی از حیواناتی است که در نماد پردازی از آن استفاده شده است. برای نام گذاری در این داستان‌ها الف- از نام اصلی و علمی خود پروانه استفاده شده است. مانند: «داستان پروانه در جستجوی خدا.» (ژوبرت، ۱۳۸۴: ۸۸)

ب- «از ترکیب نام اصلی و صفت، که برگرفته از رنگ و چهره ظاهری پروانه است. نامی جدید برای آن برگزیده شده است مانند پروانه سرخ، پروانه سفید، پروانه زرد در داستان بهار دوستی.» (مراد حاصل، ۱۳۸۲: ۹۵)

از پروانه‌ها در این داستان‌ها به عنوان نماد مثبت استفاده شده است. مانند مهربانی، دوستی و ایثار، زیبایی، راهنما و هدایتگری.

۱- دوستی، مهربانی و ایثار

داستان بهار دوستی (همان: ۵۹) در مورد سه پروانه است که برای نجات خود به گل‌ها پناه می‌برند گل سوسن، گل نرگس و گل آفتاب گردان فقط حاضرند به پروانه‌ای که هم‌رنگ آنهاست پناه دهند و یکی از پروانه‌ها را بپذیرند. ولی پروانه‌ها بر دوستی خود پایدار می‌مانند و حاضر به جدایی از یکدیگر نمی‌شوند تا اینکه گل شیپوری هر سه پروانه را پناه می‌دهد.

در این داستان پروانه سرخ، پروانه سفید و پروانه زرد نماد: دوستی، مهربانی و ایثار هستند و هر پروانه نماد یک نژاد و گروه یا قومی است که در این داستان به خوبی نشان می‌دهد با وجود تفاوت‌های فردی آن‌ها با مهربانی، ایثار، صلح و دوستی در کنار هم زندگی می‌کنند و هر کدام از گل‌ها نماد تفکرات مختلف اجتماعی هستند مانند: گروه‌های نژاد پرستی که، اعتقاد به برتری نسبت به دیگران دارند. و فقط به هم نژاد خود اهمیت می‌دهند، ولی پروانه‌ها که نماد انسان دوستی هستند، با عقیده محکم خود که نمادی از یکدلی و یکرنگی می‌باشند در جستجوی امنیت و آرامش همگانی هستند. در پایان داستان به هدف خود می‌رسند و با گل شیپوری که نماد صلح، امنیت و دوستی است روبرو می‌شوند و او به همه آن‌ها پناه می‌دهد. گل شیپوری نیز یکی دیگر از تفکرات مثبت جامعه است که امنیت و آسایش را در صلح و دوستی می‌داند. و این داستان تمثیلی از محبت و دوست داشتن که برتر از همه چیز است و

بازنمایی تمثیل و نماد در چند اثر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان ————— ۳۳

دوستان حقیقی در شرایط سخت یکدیگر را تنها نمی‌گذارند و همه انسان‌ها برابرند و جدا از رنگ پوست، قوم و نژاد همه با یکدیگر در صلح و آرامش زندگی کنند.

۲- راهنما و هدایت گر

داستان در جستجوی خدا (ژوبرت، ۱۳۸۴: ۸۷) در مورد سنجابی است که می‌خواهد خدا را بشناسد و او را ببیند و با خود به خانه بی بی سکینه ببرد. برای رسیدن به خدا از کوه، پروانه، خرس قهوه‌ای و خورشید کمک می‌گیرد. پروانه، خرس و خورشید او را به خوبی راهنمایی می‌کنند تا «موشکا» می‌فهمد که خدا دیدنی نیست و همه‌ی آفریده‌های خداوند نشانه‌ای از قدرت و عظمت او هستند.

در این داستان موشکا نماد انسان‌های خداشناس است که برای شناخت خدا مراحل مختلفی را طی می‌کند. در طی این مراحل با کوه و خرس که نماد قدرت خداوند هستند و پروانه که نماد زیبایی خلقت و خورشید که نماد نور و روشنی است روبرو می‌شود. کوه، خرس، پروانه و خورشید نماد انسان‌های هدایت‌گری هستند که با زیبایی، قدرت، نور و روشنی خداوند در خداشناسی به موشکا کمک می‌کنند. این داستان تمثیلی است از این که هر چه در آسمان‌ها و زمین است آفریده‌ی خداوند مهربان است و خداوند در همه جا وجود دارد. و با چشم دل می‌توان او را دید.

۳- پلیکان

پلیکان یکی از حیواناتی که در نماد پردازی از آن استفاده شده است. برای نام گذاری در این داستان‌ها از نام اصلی و علمی پلیکان استفاده شده است مانند پلیکان در داستان شیری که غمگین بود (حق پرست، ۱۳۸۷: ۸۹) پلیکان در این داستان به عنوان نماد مثبت به کار رفته است مانند نماد مهربانی و دوستی.

۱- مهربانی و دوستی

داستان ماجرای شیری که غمگین بود (حق پرست، ۱۳۸۷: ۵۹) او برای رفع غم و اندوه

۳۴ فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر - بهار ۱۳۹۴، (ش. پ: ۲۳) خود به دنبال چیزی می‌گردد. در این راه مار خال خالی، طوطی قشنگ، گاو، بچه زرافه، پلیکان، جوجه مرغابی، لاک پشت و فیل کوچولو به او کمک می‌کنند و در پایان داستان، شیر غم خود را فراموش می‌کند و از اینکه دوستان زیادی پیدا کرده است خوش حال می‌شود. در این داستان شیر نماد انسان‌های غمگین و تنها است که برای رهایی از غم خود تلاش می‌کند. در این راه مار خال خالی، طوطی، گاو، بچه زرافه، پلیکان، جوجه مرغابی، لاک پشت و فیل کوچولو که نماد انسان‌های مهربان و دلسوز که به غم و تنهایی دیگران اهمیت می‌دهند و به فکر حل کردن مشکلات دیگران هستند، کمک می‌کنند. در پایان شیر متوجه می‌شود که مشکل او تنهایی بوده و با داشتن دوستان خوب، دیگر غم و تنهایی معنا ندارد. این داستان تمثیل این است که تنهایی و فردگرایی نتیجه‌ای جز غم و اندوه ندارد و شرط شاد زیستن، داشتن دوستان خوب و همراه بودن با آن‌ها است. و انسان‌ها باید برای شاد کردن یکدیگر تلاش کنند.

۳- جغد

جغد: یکی دیگر از حیواناتی که در نماد پردازی و در داستان‌ها از آن استفاده شده است مانند: جغد در داستان گروفالو (دونالدسون، ۱۳۸۷: ۵۷)

خفاش نماد وارونگی

داستان خفاش دیوانه (ویلیس، ۱۳۸۷: ۹۱) در مورد خفاشی است که چون وارونه ایستاده همه چیز را وارونه می‌بیند و حرف‌های وارونه می‌زند پس حیوانات جنگل (کرگدن، بزکوهی، بچه فیل، بچه زرافه و بچه شیر) با شنیدن حرف‌هایش عصبانی می‌شوند و در مورد او عجولانه قضاوت می‌کنند و او را دیوانه می‌نامند. برای حل مشکل پیش آمده نزد جغد دانا با طرح چندسؤال از خفاش پی می‌برد، وارونه حرف زدن او به خاطر وارونه ایستادن اوست و خفاش، دیوانه نیست و در پایان داستان، حیوانات جنگل از او به خاطر قضاوت عجولانه عذر خواهی می‌کنند.

جغد نماد دانایی و خردمندی

در این داستان خفاش نماد وارونگی است. نماد انسان‌هایی که دیگران در مورد وی، بد قضاوت می‌کنند، حیواناتی مانند کرگدن، بزکوهی، بچه فیل و بچه زرافه نماد انسان‌های عجولی هستند که عجولانه در مورد دیگران قضاوت می‌کنند و جغد نماد انسان‌های خردمندی است که نه تنها عجول نیستند بلکه تمام جوانب را می‌سنجند و بعد قضاوت می‌کنند. این تمثیل زیبا و به جا به کودکان می‌آموزد که نباید، در مورد دیگران قضاوت عجولانه کرد و با پیش داوری‌ها موجب آزار و اذیت آن‌ها شد؛ ابتدا باید تمام جوانب را سنجید و بعد قضاوت نمود، از روی ظاهر افراد نمی‌توان در مورد آن‌ها قضاوت کرد.

۴- جیر جیرک

جیرجیرک یکی دیگر از حیواناتی است که در نماد پردازی از آن استفاده شده است و برای نام گذاری از ترکیب نام علمی و اصلی جیرجیرک و صفتی بعد از آن به عنوان پسوند به کار برده شده است مانند: داستان آوازجیرجیرک کوچولو (کارل، ۱۳۸۲، ۸۷) جیرجیرک در این داستان به عنوان نماد مثبت‌گرایی چون: تلاش، کوشش و امید با وجود نقص جسمانی آمده است.

۱. نقش جسمانی، تلاش، کوشش و امید

داستان آواز جیرجیرک کوچولو (همان: ۱۱۱) در مورد جیرجیرک کوچکی است که نمی‌تواند صحبت کند و با حیوانات مختلفی رو به رو می‌شود. تمام تلاش خود را می‌کند که با آن‌ها صحبت کند ولی موفق نمی‌شود، او ناامید نمی‌شود و بعد از تلاش زیاد با روبه رو شدن با جیرجیرک دیگر موفق به صحبت کردن می‌شود.

جیرجیرک: نماد انسان‌هایی است که نقص جسمانی دارند نه تنها این نقص جسمی آن‌ها را افسرده و گوشه‌گیر نکرده است بلکه بسیار کوشا و پر تلاش هستند تا این نقص جسمی را از خود دور کنند جیرجیرک نیز تمام تلاش خود را می‌کند و با تلاش و پشتکار و امید به بهبودی به هدف خود می‌رسد در واقع این داستان تمثیل از تلاش و کوشش فراوان و مبارزه با ناامیدی

۵- خرس

یکی دیگر از حیواناتی که در نماد پردازی از آن استفاده شده است. از نام علمی و اصلی خرس به طور مستقیم برای نام گذاری استفاده کرده است مانند: داستان خرس در جست و جوی خدا (ژوبرت، ۱۳۸۴ : ۶۳) خرس به عنوان نماد مثبت مانند نماد قدرت خدا، راهنما و هدایت‌گری، مهربانی و شکرگزاری آمده است.

۱. راهنما و هدایت‌گری

خرس در داستان در جست و جوی خدا (همان : ۹۸) نماد قدرت خدا و نماد انسان‌های هدایت‌گر است و به موشکا برای رسیدن به خداشناسی کمک می‌کند تا با دیدن او پی به قدرت خدا ببرد و یکی از مراحل خداشناسی را طی کند.

۲. مهربانی و شکرگزاری

داستان کلوچه‌های خدا (همان: ۴۳) در مورد خرسی است که برای شکرگزاری به درگاه خدا به پیشنهاد کلاغ برای خدا کلوچه می‌پزد. جوجه تیغی معتقد است، برای شکرگزاری به درگاه خدا و مهربان بودن با دیگران بهتر از کلوچه پختن برای خدا نیست. خرس در راه بردن کلوچه‌ها به خدا، حیوانات مختلفی را می‌بیند و کلوچه‌ها را به حیوانات می‌بخشد، اگرچه کلاغ از این کار خرس ناراضی است و او را منصرف می‌کند ولی خرس به کار خود ادامه می‌دهد و در آخر می‌فهمد که مهربانی کردن به دیگران کار بسیار آسانی است و خدا را خشنود می‌سازد. خرس نماد انسان‌های مهربان و شکرگزار است. که راه شکرگزاری را نمی‌دانند و با جوجه تیغی که نماد انسان‌های دانا و خردمند است مشورت می‌کند. او رمز شکرگزاری را مهربانی بیان می‌کند؛ اما کلاغ که نماد انسان‌های مردم‌آزار و بدجنس است رمز شکرگزاری را پختن کلوچه برای خداوند می‌داند خرس پیشنهاد کلاغ را انتخاب می‌کند ولی با پخش کردن کلوچه‌ها به رمز مهربانی کردن پی می‌برد و این داستان به کودکان می‌آموزد که مهربانی کردن

بازنمایی تمثیل و نماد در چند اثر کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان ————— ۳۷

به دیگران بهترین شکرگزاری به درگاه خداست و انسان باید شکر نعمت‌هایی که خداوند به او داده است را به جا آورد.

نتیجه

انسان موجودی رو به تکامل است و از طرق مختلف می‌کوشد آموزه‌های خویش را بیشتر کرده و آن‌ها را ارتقاء بخشد این آموزه‌ها که گاه در حیطه‌ی علوم تجربی و گاه در علوم انسانی، اخلاق و دین مورد بررسی قرار می‌گیرند، از راه‌های گوناگون بر کمیت و کیفیت آن‌ها افزوده می‌شود. از میان ابزارها و روش‌های آموزشی، قصه، حکایت، تمثیل از دیر باز مورد توجه بوده است و انسان‌ها در هر سطح سنی و دانشی به داستان، تمثیل و نماد و کاربردهای مختلف زبان و سخن علاقه نشان می‌دهند. از این رو داستان‌ها را می‌توان یکی از مهم‌ترین ابزار برای تعلیم کودکان دانست، در این راستا دو عنصر تمثیل و نماد کارکرد مؤثرتری دارند. با توجه به تحقیقات و بررسی‌های انجام گرفته بر روی چند داستان منتشر شده کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان نتایج زیر به دست آمده است:

۱. با توجه به دنیای عاطفی و پراحساس کودکان تمثیل و نماد جایگاه قابل ملاحظه و چشم‌گیری در این آثار دارند و مفاهیم کلیدی و مهم از دیدگاه نویسنده به شکلی بسیار ساده و باورپذیر در قالب نماد و تمثیل برای کودکان بیان می‌شود.

۲. شخصیت بخشی به حیوانات و نسبت دادن خصوصیات و ویژگی‌های انسانی از فراوان‌ترین تمثیل‌ها و نمادهای به کار رفته در داستان‌های کودکان است. حیوانات در این داستان‌ها به طور کامل نماد انسان هستند، رفتار و انگیزه‌ی آن‌ها یکسره انسانی است. آن‌ها همچون عاقل یا نادان، درستکار یا نادرست، دادگر یا ستمکار، شجاع یا بزدل تصویر می‌شوند و در پس سرشت و سرنوشت رفتار و گفتار آن‌ها، منظورها و مفاهیم اخلاقی و آموزشی مانند دوستی، مهربانی، شجاعت، دانایی و خرد، قدرشناسی، امید، قناعت، خداشناسی، صبر و وفاداری و در مقابل خودخواهی، سودجویی، قضاوت عجولانه، فریبکاری و نادانی، حرص و طمع، دروغ، عصبانیت ظلم و مردم آزاری نهفته است.

۳. حضور حیوانات و اشیاء در داستان‌ها به عنوان نماد و تمثیل، شیوه و شگردی است که

۳۸ فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر - بهار ۱۳۹۴، (ش. پ: ۲۳)
تازگی و توانایی دیگری به اثر می‌بخشد و دست کم از حضور تکراری و یکنواخت
شخصیت‌های انسانی می‌کاهد و اثر را دارای جذابیت و تنوع می‌کند.

بنابراین کاربرد انواع نمادها و تمثیل به نویسندگان در گنجاندن اهداف آموزشی و پرورشی
غیر مستقیم خود در داستان‌ها کمک شایانی می‌کند که برخی از این مفاهیم آموزشی عبارتند از:
- کودکان نباید با بازی و هیجان‌های خود باعث آزار و اذیت و مزاحمت برای دیگران
شوند.

- کودکان و نوجوانان دست از بلند پروازی و خیال پردازی‌های ناممکن و نابجا بردارند و
با توجه به امکانات و واقعیات زندگی خود به دنبال موفقیت باشند.

- تفکر، صبر و تحمل در امور و عجلولانه قضاوت نکردن در کارها

- برتری عقل و اندیشه بر زور و قدرت در بسیاری از موارد

- اهمیت فراگیری علم و دانش و هنر

- شناخت خود، محیط، مسائل زندگی، فرهنگ جامعه خود و جامعه دیگر

- وفاداری و معرفت و پا برجا بودن در دوستی

بنابراین اشکال بیانی نمادین به انسان‌ها امکان می‌دهد که اندکی به واقعیت نزدیک گردند،
خود را به نوعی در قالب آن‌ها بیابند و جزیی بسیار ناچیز از وجود خود را درک کنند. در
همه‌ی دوره‌ها داستان‌های تمثیلی نقشی بسیار مهم در زندگی عاطفی، فکری و روحی
انسان‌ها بر عهده داشته‌اند. و با توجه بر نقش سازنده‌ی داستان‌های تمثیلی در آموزش و
پرورش می‌تواند این داستان‌ها، برای رویارویی با مشکلات مختلف و گره‌گشایی از آن‌ها مورد
استفاده قرار گیرد.

منابع و مأخذ

۱. ایمن، لیلی، (۱۳۵۲)، گذری در ادبیات کودکان، تهران: شورای کتاب کودک.
۲. بنی ویلی، آلبرتو، (۱۳۸۰)، جنگل کوچک، مترجم: سید مهدی شجاعی، تهران: کانون پرورش
فکری کودکان و نوجوانان.
۳. بهداد، بهاره، (۱۳۸۱)، «فعالیت‌های هنری کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان قبل از انقلاب»،

نامه مربی، شماره ۲۲، ص ۷۰-۷۴.

۴. پورنامداریان، تقی، (۱۳۷۵)، رمز و داستان‌های رمزی در ادب فارسی، تهران: علمی فرهنگی.
۵. پولادی، کمال، (۱۳۸۷)، بنیادهای ادبیات کودک، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۶. تقوی، محمد، (۱۳۷۶)، حکایت‌های حیوانات در ادب فارسی، تهران: روزنه.
۷. توپچی، فاطمه، (۱۳۸۶)، آن بالا این پایین، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۸. جعفرنژاد، آتش، (۱۳۶۳)، ۳۹ مقاله درباره ادبیات کودکان، تهران: شورای کتاب.
۹. جعفری، لاله، (۱۳۸۴)، قرمزی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۰. حجازی، بنفشه، (۱۳۸۲)، ادبیات کودکان و نوجوانان: ویژگی‌ها و جنبه‌ها، تهران: روشن گران و مطالعات زنان.
۱۱. حق پرست، نورا، (۱۳۸۷)، ماجرای شیری که غمگین بود، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۲. دلار ستاقتی، سیده معصومه، (۱۳۸۴)، کارنمای کانون، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۳. -----، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۴. دلاشو، م. لوفر، (۱۳۶۴)، زبان رمزی افسانه، مترجم، جلال ستاری، تهران: توس.
۱۵. دونالدسون، جولیا، (۱۳۸۷)، گروفالو، مترجم: آتوسا صالحی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۶. رحمان دوست، مصطفی، (۱۳۸۵)، قصه دو تا لاک پشت تنها، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۷. ژوبرت، کلر، (۱۳۸۴)، امین‌ترین دوست، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۸. -----، (۱۳۸۷)، کلوچه‌های خدا، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۱۹. -----، (۱۳۸۸)، خداحافظ راکون پیر، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۰. فضیلت محمود، (۱۳۸۶)، زبان و ادبیات کودک و نوجوان، کرمانشاه: طاق بستان.
۲۱. قاسم نیا، شکوه، (۱۳۸۹)، قصه عمو نوروز و خاله نوبهار، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۲. کارل، اریک، (۱۳۸۲)، آواز جیرجیرک کوچولو، مترجم: عبدالوحید ایزدپناه، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
۲۳. مراد حاصل، امیر، (۱۳۸۲)، بهار دوستی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

- ۴۰ فصل‌نامه تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر - بهار ۱۳۹۴، (ش. پ: ۲۳)
۲۴. میرصادقی، جمال، (۱۳۷۶)، عناصر داستان، تهران: بهمن.
۲۵. -----، (۱۳۸۲)، ادبیات داستان (قصه، رمانس، داستان کوتاه، رمان) تهران: بهمن.
۲۶. ویلیس، جین، (۱۳۸۷)، خفاش دیوانه، مترجم: معصومه انصاریان، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

